

ממתי זה הפסיק להיות ענייננו

:: רן רביב

תופעה שהייתה מוכרת מאוד במערב בעשורים הראשונים של המאה העשרים, ושחזרה להופיע בעשור האחרון בארגנטינה, באינדונזיה, ברוסיה ובעוד מקומות. בכל המקרים הללו המטבע המקומי נמכר בכמויות גדולות על ידי כמה גורמים גדולים הסוחפים אחריהם את כל השוק ומפילים את שער המטבע.

מנגנונים אלו היוו חלק מהתשתית של הצמיחה הכלכלית המאפיינת את העשורים שאחרי מלחמת העולם השנייה. עוד בסוף שנות החמישים עלו בעיות שונות, שדרשו התאמה ותיקון במנגנון התיאום הבין לאומי, אלא שהרפורמות השונות נחסמו על ידי גורמים פוליטיים, ובין השנים 1971-1973 פורקו מנגנונים אלו בשני שלבים ושערי המטבעות הפכו לניידים על פי תנודות השוק.

בשנים שקדמו לפירוק ובאלה שאחרי התקיים בין גורמים פוליטיים, אקדמיים וציבוריים בעולם כולו ויכוח חריף סביב שאלת עתידם של הסכמי המטבע. מילטון פרידמן, למשל, היה פעיל בכל שלושת המישורים הללו. לעומת המאבק והויכוח שאפיין את העולם המערבי, בישראל התהליך היה שונה לחלוטין, ובלטו בו היעדרם של מאפיינים קונפליקטואליים מכל סוג שהוא. זאת למרות שסוגיה זו היא סוגיה בסיסית ומעצבת עבור כל משק שהוא ובודאי עבור משק כמו המשק הישראלי.

בראשית שנות השבעים בישראל הניחו ששוק חופשי של מטבע כלל אינו אפשרי לאורך זמן. מ-1973 ועד 1977, למעט יוצאי דופן מעטים, התייחסות זאת המשיכה לאפיין את מירב הכתיבה הכלכלית בישראל וכן את עמדתם של קובעי המדיניות. שערי המטבעות המרכזיים התניידו בשוק בתקופה זו, והיוו זרז למשבר של שנות השבעים, ובארץ נוהלה מדיניות מרחיבה באופן יחסי על ידי ממשלת רבין הראשונה.

המהפך הפוליטי ב-1977 הביא את שמחה ארליך למשרד האוצר, ומשם הוא הכריז על המהפך הכלכלי. תוכנית זו הפתיעה לא רק את הציבור

פרשת התערבותו של נגיד בנק ישראל בשער השקל מול הדולר החל מחודש מרץ, וההודעה שבנק ישראל יקנה מדי יום כמות קטנה של דולרים בשנתיים הקרובות, מנוגדות לחלוטין להצהרות הנגיד ומשרד האוצר בחודשים שקדמו.

הן אף מנוגדות למדיניות שהוביל הבנק בעשורים האחרונים, ששיאה במאבק בו גבר נגיד בנק ישראל דוד קליין על שר האוצר סילבן שלום. תוצאות המאבק ביניהם היו הסכם על הורדת הריבית, וביטול 'רצועת האלכסון', אותו מכשיר שחייב למעשה את נגיד הבנק להתערב בשער השקל במקרים כמו זה של החודשים האחרונים. החלטות אלה מסמנות למעשה את שיאו של המהלך שיתואר כאן. כדי להבינו צריך לחזור אחורה כמה עשורים.

אחרי מלחמת העולם השנייה, הצליח ג'ון מיינרד קיינס להוביל מהלך לויסות פוליטי של שערי המטבעות המרכזיים, ולמעשה בעקבות כך גם לויסות כל שערי המטבעות בעולם. בהסכמים הנקראים 'הסכמי ברטון-וודס' גובשה מערכת הסכמות ומנגנונים, שבראשם הוצבה קרן המטבע הבין לאומית, ומטרתם ויסות תנודות שערי המטבעות. הוסכם כי קביעת שערי המטבע העיקריים בעולם לא תעשה על פי מסחר בשוק אלא על פי קביעה של מנגנון מרכזי של קרן המטבע יחד עם הנגידים של המדינות המרכזיות. יתרונה של שיטה זו על פני השיטה שקדמה לה וזו שהחליפה אותה היה הביטחון היחסי שהיא נתנה למדינות שמשקיהן היו שרויים במיתון והיו זקוקים להזרמה של אשראי וביקושים. ממשלות אלו יכלו לבצע מדיניות מרחיבה ולהזרים ביקושים (כלומר כסף) למשק מבלי לחשוש מהפלת שער המטבע על ידי מסחר מטבע ספקולטיבי (כלומר מסחר במטבעות שמטרתו הפקת רווח מהפרשים קטנים הנוצרים בשערי המטבעות על פני זמן קצר, ולא רכישת מטבע לטווח ארוך שמטרתה אסטרטגית).

בראשית שנות השבעים בישראל הניחו ששוק חופשי של מטבע כלל אינו אפשרי לאורך זמן. מ-1973 ועד 1977 למעט יוצאי דופן מעטים, התייחסות זאת המשיכה לאפיין את מירב הכתיבה הכלכלית בישראל וכן את עמדתם של קובעי המדיניות.

יחסית של הבנק ובעיקר תשדר לכל הפעילים בשוק שהוא מווסת על ידי השלטון המרכזי; השניה שאפה לניוד מלא של המטבע על פי כוחות השוק, כשכל הפעילים יודעים שהשלטון המרכזי לא יתערב בשוק.

אלו התובעים ויסות יחסי של המטבע מנמקים זאת בצורך ביציבות להשקעות ארוכות טווח, בהגנה מפני ספקולנטים, ובספקנות לגבי יכולתו של השוק לווסת בצורה אופטימלית פעילות כה בסיסית.

אלו התובעים נידו מלא של המטבע טוענים שהשוק הוא המווסת האופטימלי של כל פעילות כלכלית. מעורבות פוליטית בפעילות כזו יכולה להצליח רק לטווח קצר תוך שהיא יוצרת בעיות ופערים שהתפוצצותם תיצור בעיה חריפה יותר אחרי כן. כמו כן לדעתם התערבות ממשלתית בשער המטבע מאפשרת חוסר יעילות בכך שהיא אינה משקפת את ערכם האמיתי של השירותים והמוצרים כפי שהם נקבעים אחרי שקלול ערכי המטבעות. חוסר יעילות שגם הוא עלול לגרום למשבר בטווח הארוך.

נושא זה היה פחות מהכל נושא לויכוח תיאורטי, וקודם כל סוגיה פוליטית שיצרה קו מחלוקת בתוך הצמרת הכלכלית של ישראל. קו מחלוקת זה מבהיר שני עניינים עקרוניים. הראשון: בניגוד לדימוי המיוצר לנושאים אלו הם נקבעים באופן פוליטי, על ידי פוליטיקאים, ולא כתוצאה ממסקנה אקדמית מדעית. העניין השני כרוך בראשון – הנושא מצוי במחלוקת בין הצמרת הכלכלית של מדינת ישראל, מחלוקת שהיא מחלוקת מהותית על כיוונים כלכליים.

לכן ב-1997 הכרעת נתניהו לטובת הקו שהוביל פרנקל להרחבת רצועת האלכסון, (מ-14% ל-30% ביחס לקו האמצע של התנודות בשער), הביאה להתפטרותו של מרידור, שכתפקידו כשר האוצר נאבק כדי לשמר את הכלי של רצועת האלכסון ככלי רלוונטי, ולא להפכו לסמלי בלבד על ידי קביעת טווח גדול שכמעט ואינו מציאותי.

מסתבר שגם רצועה שעוצבה כך שכמעט ולא גרמה לבנק להתערב הייתה בעייתית. החל במאבק בין סילבן שלום כשר האוצר לבין נגיד בנק ישראל דוד קליין, שאלת ביטולה הייתה אחד מנושאי המו"מ ועלתה כאפשרות לויתור מצד שלום תמורת הורדת הריבית (הריבית הורדה באופן דרסטי כך שיצרה משבר והועלתה תוך פחות מחצי שנה לרמתה בתחילת המאבק בין השניים). עבור בביטולה הסופי על ידי פישר ונתניהו ב-2005. וכלה בהחלטתו האחרונה של בנק ישראל להתערב

אלא גם את הכלכלנים. הליברליזציה במטבע, שלמעשה הפכה את שער הלירה הישראלית לנייד, גם היא הפתיעה את הכלכלנים, אף על פי שהם שמעו את הדברים חודשים ספורים קודם לכן מפיו של מילטון פרידמן בביקורו בארץ.

ההפתעה של הכלכלנים הישראלים נבעה מההבנה שבישראל הפקרה של שער המטבע לתנודות השוק החופשי תהיה בעייתית ביותר. נראה שגם אלו שהחזיקו בהנחה השמרנית, שמחזורי העסקים והמשברים האימננטים להם נחוצים כדי ליעל את המנגנונים הכלכליים, לא הניחו שהמשק והחברה הישראלית יכולים לעמוד בכך. גם באמצע שנות השבעים, אחרי שניוד המטבע הפך לעובדה מוגמרת בעולם, בישראל החכמה הכלכלית המקובלת הייתה שהעזוועים הנובעים משינויים ספקולטיביים בשער המטבע הם מסוכנים לחברה הישראלית.

אלא שהמהפך שהוביל הדרג הפוליטי גרר אחריו שינוי עמדות, ובשנים שאחריו יישרו כלכלני ישראל קו עם המדיניות שהתווה הדרג הפוליטי, והפכו לתומכים של מדיניות זו. במציאות הפכה מהפכה זו לזרז של משבר מתמשך, שבעקבותיו החזירו לעצמם הממשלה ובנק ישראל בשורה של צעדים את השליטה בשער המטבע, גם אם לא באופנים הקודמים.

התוכנית הכלכלית של 1985-1986, הידועה כתוכנית הייצוב, מהווה נקודת מעבר נוספת בתהליך, כשאחת המטרות שסומנו במהלכה אחרי התערבות אינטנסיבית במשק היתה הקטנת המעורבות הממשלתית למינימום כולל בשער המטבע.

רצועת האלכסון הקובעת את גבולות התניידות של המטבע הישראלי, במסגרת השוק, גבולות שמעבר להם מחוייב בנק ישראל להתערב כדי לייצב את המטבע, הפכה להיות נושא למאבק מאז ועד ביטולה ב-2005. המאבק נסוב על הטווח אותו מגדירה הרצועה. כלומר על השאלה: איזה שינוי בשער המטבע, ביחס לשער מטבע ממוצע בחודשים הקודמים, מחייב התערבות? משמעותה של הרצועה, ככל שהייתה צרה יותר, כלומר חייבה התערבות של בנק ישראל במקרה של שינוי קיצוני פחות, הייתה הבטחת יציבות יחסית בשער המטבע. יצרן, יצואן ויבואן כולם היו יכולים לדעת ששינוי בשער המטבע יווסת וימותן על ידי בנק ישראל, כך שהם לא יעמדו במצב כמו זה של החודשים האחרונים, לדוגמה.

לאורך השנים ניתן לסמן שתי מגמות בפוליטיקה הישראלית: הראשונה תובעת רצועה צרה יחסית, שתספק למשק יציבות על ידי מעורבות שכיחה

לאורך השנים ניתן היה לסמן שתי מגמות בפוליטיקה הישראלית: הראשונה, תובעת רצועה צרה יחסית, שתספק למשק יציבות על ידי מעורבות שכיחה יחסית של הבנק ובעיקר תשדר לכל הפעילים בשוק שהוא מווסת על ידי השלטון המרכזי; השניה שאפה לניוד מלא של המטבע על פי כוחות השוק, כשכל הפעילים יודעים שהשלטון המרכזי לא יתערב בשוק.

בניגוד לדימוי המיוצר לנושאים אלו הם נקבעים באופן פוליטי, על ידי פוליטיקאים, ולא כתוצאה ממסקנה אקדמית מדעית.

שאלת ויסות שער המטבע, שהיא קריטית לכל משק ובפרט למשק קטן יחסית כמו המשק הישראלי, לא הייתה חלק מהדיון הציבורי כבר עשורים. גם כשמאבקים פוליטיים דרמטיים נערכו עליה, היא נשארה בשולי התודעה הציבורית, כעניין למומחים.

שני שרי האוצר שהוזכרו מרידור ובמיוחד שלום אינם יכולים להיכנס לרשימת בעלי הברית של המחנה הסוציאליסטי... ואף על פי כן בנושא זה שניהם נאבקו בצד שתמך בויסות פוליטי של שער המטבע הישראלי.

בכל זאת בשוק המטבע כדי לייצב את ערך השקל מול הדולר.

בגיליון 'חברה' הקודם התפרסם מאמרו של יאיר רביב המתאר את המאבק הפוליטי בחודשים האחרונים בנושא זה ושייכותו למאבק סוציאליסטי. מבלי לדרון עכשיו במסקנותיו הנכונות של המאמר על אפשרויות שיתוף הפעולה בין תעשיינים לפועלים במאבק על התנאים המאקרו כלכליים, מתואר בו מאבק ציבורי פוליטי על נושא שער המטבע תוך ניסיון לשימוש בדעת הקהל. עניין זה כשלעצמו הוא חריגה מוחלטת מהאופן בו מתנהל דיון זה בעשורים האחרונים. הפקעת נושא זה ממדורי הכלכלה והעברתו לכותרות הראשיות בעיתונות היא שבירה של המוסכמה שנכפתה בנושא זה על הדיון הכלכלי חברתי בישראל.

שאלת ויסות שער המטבע, שהיא קריטית לכל משק ובפרט למשק קטן יחסית כמו המשק הישראלי, לא הייתה חלק מהדיון הציבורי כבר עשורים. גם כשמאבקים פוליטיים דרמטיים נערכו עליה, היא נשארה בשולי התודעה הציבורית, כעניין למומחים.

'המומחים' הכלכלנים קיבלו את הדוגמה הפרידמנית כמתאימה לכלכלת ישראל, כמעט בלי דיון אמיתי בחלופות ובמשמעותן. מדיניותן של ממשלות ישראל מאז, ככל שהשתנתה בתחומים אחרים, המשיכה להתבסס על הדוגמה הכלכלית שטענה שניוד מלא של שער המטבע בשוק הוא טוב.

בעייתנו האמיתית היא ששנים רבות, רבות מדי, הפקרנו גם אנו את הדיון בשאלות אלו הנתפסות כעוד נושא שנתון בידי כלכלנים, שלאזרח ההדיוט אין בו דעה.

מחוץ לישראל נושא זה עולה פעמים רבות בנושא מרכזי בויכוח הפוליטי, ובעולם כולו יש קמפיין ארוך שנים סביב מס טובין (Tobin Tax). אותה הצעה של ג'יימס טובין, זוכה פרס נובל לכלכלה, שהציע למסות את תנועות ההון בעולם באופן פרוגרסיבי, כך שאחוז המס המירבי מוטל על השקעות קצרות הטווח, השקעות שהן מטבען ספקולטיביות, וחלק ניכר מהן נעשה בשערי המטבעות (למעשה הצעתם של ישי, עיני וברוש הייתה ברוח דומה). תשלומי המס מוקדשים על פי הצעה זו להשקעה במדינות המתפתחות.

מעבר לפרטיה של הצעה זו, שהפכה להיות מצע של תנועה בין לאומית בשם זה, אחד הדברים החשובים שהיא חושפת הוא את המודעות לנושא זה בעולם. חברי פרלמנט ממדינות שונות חתמו על תמיכה בהצעה זו. צרפת קיבלה החלטה התומכת כמדינה בהצעה זו, בתנאי שתתקבל

על ידי מדינות האיחוד האירופי. תיאור זה מדגיש עוד יותר את רדידות השיח הציבורי בישראל בנושא זה, ולמעשה את היעדרו. כשהציבור בישראל מוותר על דיון בתחום זה הוא מפקיר אותו למעשה בידיים אחרות, במקרה זה בידיים זרות, ידיה של האורתודוקסיה הכלכלית.

העדר העמקה בתחום זה, על הסוגיות הלאומיות והבין לאומיות שבו, שומט את הבסיס התיאורטי והפוליטי מתחת לחלק גדול מטיעונו של השמאל בשאלות כלכליות. יחד עם זאת ניתוח שכזה מציב אותנו בפני בעיה חדשה: שני שרי האוצר שהוזכרו (מרידור ובמיוחד שלום) אינם יכולים להיכנס לרשימת בעלי הברית של המחנה הסוציאליסטי. שלום באופן מובהק אף הצטרף לאותה מגמה של פירוק המדינה, וקשה להציב אותו כמייצג כיוון פרוגרסיבי. ואף על פי כן בנושא זה שניהם נאבקו בצד שתמך בויסות פוליטי של שער המטבע הישראלי.

על כן, למרות המורכבות הנוצרת כתוצאה מנקודת מבט זו, המחייבת בדיקה מחודשת של הצירים שעל גביהם מתפצלת הפוליטיקה הישראלית והעולמית, אנו מחוייבים להכניסה לסדר יומנו. נושא שער המטבע, שממהותו הוא חוצה גבולות וחותר מערכות פוליטיות לאומיות, הוא תחום אליו אנו חייבים להפנות את מבטנו אם אנו רוצים לפענח את השאלות עליהן ניטש המאבק בכלכלה הבין לאומית.

קבלת הדוגמה הפרידמנית, שהדרך להסדר את שערי המטבעות היא רק באמצעות השוק,, כפי שהיה נהוג מאז שנות השבעים, כשהדיון במישורים התיאורטיים והפוליטיים של שאלה זו מוזנח על ידינו, שקולה לשימוש ברטיות הסוס כדי לאפשר לו למשוך את העגלה ישר. רק חקירה ועיון החושפים את הסתירות המהותיות העולות משאלות אלו, על הקונפליקטים הפוליטיים שהן מייצרות, תוכל להעמיד נקודת מבט מלאה, כבסיס לחשיבה סוציאליסטית בהירה.

אך כל עמדה שתסתפק בניתוח עמדתם של הפוליטיקאים, תתברר ככזו שמקבלת את המקום שהקצתה לה ההגות הניאו ליברלית. לכן השאלה העומדת לפנינו אינה ניתוח שורשי עמדתו של שלום, או שתפיו, אלא מהי הדרך שלנו ליצור כוח שיתבע מכל פוליטיקאי להתייחס אליו, כשותף או כיריב. פעולה כזו, המטמיעה לתוכה את הניתוח התיאורטי של סוגיית שער המטבע, ומתרגמת אותה לעמדה פוליטית אפקטיבית, מבטלת את החציצה בין השתיים, ובכך מגשימה למעשה את מטרתה של התיאוריה הסוציאליסטית.

 רן רביב כותב

 תזה בכלכלה

 פוליטית באוני' תל

 אביב, חבר ביסוד

 ובקיבוץ תמוז

ranraviv@gmail.com